
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Աշխարհասփյուռ հայությունը հայրենիքից հեռացել է տարբեր ժամանակաշրջաններում և տարբեր պատճառներով: Շատերը ժամանակի ընթացքում ուժացվել են իրենց սոցիալական նոր միջավայրում: Ուշագրավ է, երբ Հայկական սփյուռքի՝ որպես աշխարհում ամենահիններից մեկի, գնահատականին ենք հանդիպում նաև արևմտյան գիտնականների կողմից¹:

Մի մասը մնացել է որպես հայ, և որ շատ ավելի կարևոր է, պահպանել է իր ազգային ինքնությունը: Սակայն հայերից բաղկացած համայնքները, որոնք գաղութներ էին կազմում, սփյուռք չէին, քանի որ մասնակի երևույթներ էին համարվում և հաճախ էլ՝ ժամանակավոր²: Անցյալում գործածվում էր պանդուխտ բառը: Պանդխտությունը մնայուն կացություն չէր համարվում, որովհետև վառ էր մնում վերադարձի հույսը: Կարելի է ասել, որ այդ էր պատճառը, որ Հայոց Ցեղասպանությանը հաջորդող առաջին շրջանի մարդիկ իրենք իրենց սփյուռք չէին համարում, քանի որ շուրջ 20 տարի ապրեցին այն հույսով, որ Արևմուտքը պետք է բավարարի և լուծում տա Հայկական Հարցին: Սակայն Լոզանի դաշնագիրը և Հայաստանի խորհրդայնացումը փոխեցին հետագա դեպքերի ընթացքը: Հայ գաղթականները դարձան «տեղացիներ» և ընդունեցին ժամանակավոր - մնայուն կացությունը: Ծնունդ առավ Հայկական Սփյուռքը:

Սփյուռքը կենդանի իրականություն է, ժամանակավոր հանգրվան մեր պատմության մեջ, որն ամբողջացնելու համար պետք է հսկայական գործ կատարել: Սակայն հաճախ լսում ենք, որ Սփյուռքն անցողիկ լինելով հան-

¹ Caroline Thon, Armenians in Hamburg: Armenians in Hamburg: An Ethnographic Exploration Into the Relationship Between Diaspora and Success, LIT Verlag, 2012, p. 9:

² **Ղազարյան Ա.**, Քաղաքական հիմնահարցերը հայկական սփյուռքում, Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարան (Պոլիտեխնիկ), Լրաբեր հատորով: Հատոր 3, Երևան, Ճարտարագետ, 2011, էջ 708:

դերձ, քաղաքական գործոնների բերումով դեռ բավական երկար կշարունակի գոյություն ունենալ, բայց անհրաժեշտ է այստեղ հստակ ընդգծել, որ պարտադիր պայման է՝ հայ ինքնության հաստատման անհրաժեշտությունը տեսականից դառնա գործնական:

Ընդհանրապես սփյուռք նշանակում է ցրված՝ սփռված ժողովուրդ, առնվազն 2 – 3 սերունդ ունեցող, որն ունի հասարակական հիշողություն և իբրև խմբավորում, վերապրելու կամք³: Բայց կարևոր է ընդգծել, որ սփյուռքը նաև էթնոմշակութային և էթնոքաղաքական ֆենոմեն է⁴:

Մինչ 1920-ական թվականները «սփյուռք» բառի փոխարեն հայ իրականության մեջ գործածվում էր «գաղթական» բառը: 1920-ական թվականներից որակապես նոր այդ գաղթաշխարհին սկսեց անվանվել սփյուռք⁵: «Սփյուռք» հասկացությունը մինչ այդ չէր կիրառվել սեփական պատմության մեջ տարբեր երկրներում գոյություն ունեցող հայ համայնքների նկատմամբ⁶: Սփյուռքահայության, ինչպես և որևէ այլ ազգային փոքրամասնության գոյավիճակը պայմանավորված է ընդունող երկրների սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական, կրոնական և մշակութային առանձնահատկություններով: Ուստի և, Հայկական Սփյուռքի համայնքները կարելի է խմբավորել ըստ այդ երկրների ընդհանուր բնութագրերի՝ Արևելքի, Արևմուտքի, Հարավային Ամերիկայի և հետխորհրդային տարածքի հայկական համայնքներ և այլն:

Հայտնագործություն արած չենք լինի, եթե փաստենք, որ հայրենիքի գաղափարն ինքնին մի ժողովրդի համապարփակումն է՝ ճանաչված սահմաններով մի երկրամասի վրա՝ ցեղագրական, լեզվական, մշակութային, կրոնական ու պատմական նույնանման շաղախումով, որն ի վերջո իր կատարելությանը, բյուրեղացմանն է հասնում ազգային գիտակցությամբ, ինքնության ճանաչմամբ: Դիպուկ է նկատել դոկտոր Օննիկ Սահակյանը. «Հայրենիքը

³ **Փափագեան Բ.**, Մտահան պետք չէ ընել Հայկական Սփյուռքին իրահատկութիւնը, «Դրօշակ», Պաշտօնաթերթ ՀՅԴ, թիւ 7, 20 յուլիս, 1988, էջ 11:

⁴ Роль и место диаспор в политической системе современной Финляндии <http://www.dissercat.com/content/rol-i-mesto-diaspor-v-politicheskoi>:

⁵ Հայկական Համառոտ Հանրագիտարան – 4, Երևան, 2003, էջ 551:

⁶ Հայ Սփյուռք Հանրագիտարան, Երևան, 2003, էջ 9:

ազգի տունն է, բայց ոչ երբեք անհատի հացատունը»⁷: Թեև ճիշտ է, որ հացը որպես ֆիզիոլոգիական առաջնահերթ հավաքական կյանքի պահանջ նախապայման է ազգի հավաքական կյանքի շարունակությունը հայրենիքի սահմանների մեջ ապահովելու համար, բայց պատմությանը հայտնի չէ մի դեպք, երբ որևէ մի ազգ երկրագնդից անհետանա զուտ հաց չունենալու պատճառով: Շարունակելով Օ.Սահակյանը գրում է. «Հայկականության հավասարակշռության խախտման, նորանոր շարժումների պարտադրանքի, գոյական հասկացությունների նվազման այս օրերին, մեր ազգային գոյատևումը ապահովելու համար, մենք պարտավոր ենք ավելի ամուր կառչել հայապահպանման հիմնական հենակներին և դրանց մեջ ամենից շատ հայրենիքի հողով ու համրանքով առողջացած հայրենիքի գաղափարին: Հայրենիքը մեկն է ու անփոխարինելին: Չկա մեզ համար երկրորդ հայրենիք. իրականության մեջ ոչ ոքի համար չկա»⁸:

Անշուշտ, սփյուռքահայերին հյուրընկալող երկրները սփյուռքի մեր հայրենակիցների մեջ ծնում են երախտագիտության զգացումը, բայց նրանք չեն կարող փոխարինել սեփական հայրենիքին: Աշխարհասփյուռ հայերը ունեն բազմանուն և տարբեր ծննդավայրեր, բայց չունեն իրենց ոտքի տակ հայրենի հող: «Աշխարհի ամեն կողմերը ցրուած հայութեան մասին, անոր գոյութեան պահպանումին շուրջ ինչ ալ գրենք, ինչ ալ փորձենք անօգուտ է: Ան դատապարտուած է մեռնելու»⁹: Շատերը կարող են հակառակվել, չհամաձայնել Նաթալու, թերևս 80 տարի առաջ գրված այս մտքի հետ, բայց ի վերջո մինչև երբ կարող է ապրել Սփյուռքը: Հայտնի է, որ մեր շատ խոշոր գաղութները (Կալկաթա, Մադրաս, Կոստանդնուպոլիս, Թիֆլիս, Սոֆիա և այլն), որոնք ժամանակին շատ ավելի կազմակերպված էին, ցավոք սրտի ժամանակի ընթացքում իսպառ վերացան:

Հաշվի առնելով վերն արժարժվածը նշենք մի շարք առանձնահատկություններ.

⁷ **Սահակյան Օ.**, Հայապահպանումն հայկական գաղթօջախներում, «Դրօշակ», պաշտոնաթերթ, ՀՅԴ, թիվ 15 (1166), 12 նոյեմբեր 1986, էջ 15:

⁸ Նույն տեղում, էջ 16:

⁹ **Նաթալի Շ.**, Թուրքերը և մենք, Երևան, 2011, էջ 27:

1. Ի տարբերություն այլ ազգերի սփյուռքների, որոնց համար իրենց հայրենիքները չունեն այն ձգողությունը, ինչպիսին Հայաստանն է Հայկական Սփյուռքի (տարագրության մեջ ծնված և հաճախ հայերեն չիմացող) համար: Ըստ որում, առարկայական հայրենիքի բացակայությունը լրացնելու համար սփյուռքահայերը ստեղծում են հոգեմտավոր հայրենիք, ուր մարմնավորվում են Հայաստանը և հայ ազգը:

2. Նորովի անդրադառնալով հայրենադարձության խնդրին կարծում եմ, որ Հայկական Սփյուռքից Հայաստան գանգվածային զորաշարժ տեղի չունեցավ, քանի որ նորանկախ Հայաստանը գտնվում էր քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և հոգևոր-մշակութային համամարդկային փոփոխությունների բարդ ու հակասական փուլում, հետևաբար ՀՀ իշխանությունների համար Սփյուռքի հայրենադարձությունը օրակարգային հարց չէր կարող լինել: Փաստորեն, մի կողմից, հայաստանաբնակ հայության համար առանձնապես մտահոգվելու հարց չէր Սփյուռքի հայրենադարձությունը, մյուս կողմից էլ, սփյուռքահայը փորձեց «վերադարձը» վերաբանաձևել հայրենիքի օգնության երկարաժամկետ հանձնառությամբ. «Վերադարձի» վերաբանաձևումն էլ խորքային առումով ինքնաարդարացում էր քաղքենի հանգիստը հայրենադարձությամբ խանգարող սփյուռքահայի (նա նաև անպատրաստ էր) համար:

3. Ըստ քաղաքական գործընթացների մասնակցության ակտիվության, Հայկական Սփյուռքը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք սոցիալական տեսակի. ա) առանցքային դերակատարներ (Հայկական Սփյուռքի էլիտա), ովքեր կարող են արագ մոբիլիզացիայի ենթարկել սփյուռքահայ որոշակի գանգվածների, բ) պասսիվ անդամներ, ովքեր պատրաստ են մոբիլիզացվել, երբ առանցքային դերակատարները դա կազմակերպեն, գ) «ոչ գործունեն», ովքեր ներգրավված չեն սփյուռքյան գործընթացներին (քաղաքական կյանքին), բայց ճգնաժամային (կրիտիկական) իրավիճակներում պատրաստ են մոբիլիզացվելու:

4. Հայկական Սփյուռքը այլևս հայապահպանում չէ, այլ՝ հայազարգացում: Այս ձևով միայն հնարավոր կլինի հայկականությունը ոչ միայն պահել և պահպանել, այլ նաև, և հատկապես, զարգացնել:

5. Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման համար պայքարը չդարձավ սփյուռքահայության համախմբման (կոնսոլիդացման) հենասյուն, քանզի Հայկական Սփյուռքի ոչ բոլոր անդամներն են հանդիսանում ցեղասպանություն ապրած հայության ժառանգները:

6. Հայկական Սփյուռքի ավանդական կազմակերպություններն ու կառույցները դեռևս խուսափում են «բացվելուց» և շարունակում են համեմատաբար «փակ» մնալ, ինչը բացասական է անդրադառնում համաշխարհայնացման ներկա փուլում հայկական գաղթօջախների բնականոն զարգացման վրա:

Եզրակացնելով պետք է նշել, որ, հատկապես, արևմտյան երկրներում հայ դասական հաստատությունների (եկեղեցի, դպրոց, ակումբ – հավաքատեղի և այլն) կողքին առաջացան այնպիսի հաստատություններ, որոնք դարձան այլընտրանք դասականներին: Օրինակ՝ համալսարաններում հայագիտության ամբիոնների բացումը, ուր համախմբվում են հայերը կամ ոչ հայկական վարժարանների դեպքերը, ուր հայ աշակերտները հոծ թիվ են կազմում, և նշյալ հաստատությունների տնօրենները, ընդառաջելով ծնողներին, հայոց լեզվի դասընթացներ են ծրագրում և ուսուցանում: Դրական լինելով հանդերձ՝ այս նոր երևույթները չեն կարող լրացնել դասական հաստատությունների բացը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայկական Սփյուռքն ըստ քաղաքական գործընթացների մասնակցության ակտիվության, պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք սոցիալական տեսակի. ա) Առանցքային դերակատարներ (Հայկական Սփյուռքի էլիտա), ովքեր կարող են արագ մոբիլիզացիայի ենթարկել սփյուռքահայ որոշակի զանգվածների, բ) պասսիվ անդամներ, ովքեր պատրաստ են մոբիլիզացվել, երբ առանցքային դերակատարները դա կազմակերպեն, գ) « ոչգործունեներ», ովքեր ներգրավված չեն սփյուռքյան գործընթացներին (քաղաքական կյանքին), բայց ճգնաժամային (կրիտիկական) իրավիճակներում պատրաստ են մոբիլիզացվելու: Հայկական Սփյուռքը հավաքական առումով կարելի է դասել խառը (հիբրիդ) սփյուռքների շարքին: Առարկայական հայրենիքի բացակայությունը լրացնելու համար սփյուռքահայերը ստեղծում են հոգեմտավոր

հայրենիք, ուր մարմնավորվում են Հայաստանը և հայ ազգը: Նորովի անդրադառնալով հայրենադարձության խնդրին, պետք է նշել, որ Հայկական Սփյուռքից Հայաստան զանգվածային ներգաղթ տեղի չունեցավ, քանի որ նորանկախ Հայաստանը գտնվում էր քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և հոգևոր-մշակութային համամարդկային փոփոխությունների բարդ ու հակասական փուլում, հետևաբար ՀՀ իշխանությունների համար Սփյուռքի հայրենադարձությունը օրակարգային հարց չէր կարող լինել: Փաստորեն, մի կողմից, հայաստանաբնակ հայության համար առանձնապես մտահոգվելու հարց չէր Սփյուռքի հայրենադարձությունը, մյուս կողմից էլ, սփյուռքահայը փորձեց «վերադարձը» վերաբանաձևել հայրենիքի օգնության երկարաժամկետ հանձնառությամբ. «Վերադարձի» վերաբանաձևումն էլ խորքային առումով ինքնաարդարացում էր քաղքենի հանգիստը հայրենադարձությամբ խանգարող սփյուռքահայի (նա նաև անպատրաստ էր) համար: Հայկական Սփյուռքը ոչ միայն հայապահպանում է, այլ նաև հայազարգացում է, որով հնարավոր է լինում հայկականությունը պահպանել և զարգացնել: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման համար պայքարը չդարձավ սփյուռքահայության համախմբման (կոնսոլիդացման) հենասյուն, քանզի Հայկական Սփյուռքի ոչ բոլոր անդամներն են հանդիսանում ցեղասպանություն ապրած հայության ժառանգները: Հայկական Սփյուռքի ավանդական կազմակերպություններն ու կառույցները դեռևս խուսափում են «բացվելուց», և շարունակում են համեմատաբար «փակ» մնալ, ինչը բացասական է անդրադառնում համաշխարհայնացման ներկա փուլում հայկական գաղթօջախների բնականոն զարգացման վրա: Ուշագրավ է, որ, հատկապես, արևմտյան երկրներում հայ դասական հաստատությունների (եկեղեցի, դպրոց, ակումբ-հավաքատեղի և այլն) կողքին առաջացան այնպիսի հաստատություններ, որոնք դարձան այլընտրանք դասականներին: Օրինակ՝ համալսարաններում հայագիտության ամբիոնների բացումը, ուր համախմբվում են հայերը կամ ոչ հայկական վարժարանների դեպքերը, ուր հայ աշակերտները հոծ թիվ են կազմում, և նշյալ հաստատությունների տնօրենները, ընդառաջելով ծնողներին, հայոց լեզվի դասընթացներ են ծրագրում և ուսուցանում: Դրական երևույթ լինելով հանդերձ՝ այս նոր երևույթները չեն կարող լրացնել դասական հաստատությունների բացը:

Բանալի բառեր - Հայկական Սփյուռք, ազգային ինքնություն, հայապահպանում, հայրենադարձություն:

ОСОБЕННОСТИ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ

АРТУР КАЗАРЯН

Армянскую Диаспору можно отнести к классу смешанных (гибридных) диаспор с точки зрения коллективности. Массовое движение не произошло из Армянской Диаспоры в Армению, так как независимая Армения находилась на сложном и противоречивом этапе политического, социально-экономического и духовно-культурного, глобального изменения, поэтому репатриация не могла быть вопросом повестки дня для армянских властей. По активному участию в политическом процессе Армянскую Диаспору можно условно разделить на три социальных вида: а) ключевые игроки (элита Армянской Диаспоры), которые могут быстро мобилизовать определенную массу армянской диаспоры, б) пассивные члены, которые готовы мобилизоваться, когда ключевые игроки будут это организовывать, г) “не действующие”, которые вовлечены в диаспорских процессах (в политическую жизнь), но в критических ситуациях готовы мобилизоваться. Армянская Диаспора не является органом сохранения армянства, но является органом развития армянства. В таком виде только возможно будет не только сохранить и уберечь армянство, но и особенно - развить. Борьба за международное признание Геноцида армян не стала опорной основой для консолидации армянской диаспоры, так как не все члены Армянской Диаспоры являются потомками армян, которые пережили Геноцид. Традиционные организации и органы Армянской Диаспоры пока избегают “открываться” и продолжают оставаться “закрытыми”, что и негативно влияет на нормальное развитие армянских общин на нынешнем этапе глобализации. Примечательно, что особенно наряду с классическими институтами (церковь, школа, клубы и т.д.) в западных странах появились такие учреждения, которые стали альтернативой для классики. Например, открытые кафедры арменистики в университетах, где объединяются армяне, или случаи не армянских колледжей, где большое количество составляют армянские ученики, и директора вышеуказанных учреждений, идя навстречу родителям, программируют и преподают курсы армянского языка. Помимо того, что это явление является положительным, эти новые явления не могут заполнить пробел классических учреждений.

Ключевые слова - Армянская Диаспора, национальная идентичность, сохранение армянства, репатриация.

CHARACTERISTICS OF ARMENIAN DIASPORA

ARTUR GHAZARYAN

The Armenian Diaspora of the world according to its involvement in the political activities may conditionally be divided into three social types: a) Core players (Elite of the Armenian Diaspora), who can immediately mobilize the community; b) Passive members, who are ready to be mobilized, if the core players orchestrate; c) “Non-actives” who do not participate in the activities of the community but in pressing critical situations are ready to be mobilized.

The Armenian Diaspora in a collective sense may be classified among mixed (hybrid) diasporas. In the factual absence of their own mother country, the Armenians have created their own spiritual and mental one where they embody Armenia and the Armenians. Considering the issue of repatriation we must admit that after gaining independence no massive repatriation took place. In fact, the repatriation of Armenians from diaspora was not included in the agenda of the RA government as Armenia was in a complicated and contradictive political, socio-economic, spiritual cultural situation.

Actually, the repatriation of Armenians was not an issue for the inhabitants of Armenia either, moreover, the Armenians in diaspora tried to redefine “repatriation” as a long-term contribution to the mother country. The redefinition of “repatriation” for Armenians of the diaspora was a way of keeping and justifying their dignified lifestyle. In fact, they were not ready to repatriate.

The diaspora is currently not only a synonym for safeguarding and preserving the identity of Armenians as such but also a synonym for the development by the help of which safeguarding and preservation processes of Armenians are enforced.

The fight for the international recognition of the Armenian genocide could not and did not become a cause for the consolidation of Armenians in Diaspora, because not all are the successors of the ones who survived the genocide.

The traditional organizations and institutions of Armenian Diaspora still avoid “disclosing” themselves and continue to be comparatively “closed”, which negatively affects the natural development of Armenian communities.

It is noteworthy the fact that next to traditional Armenian institutions (church, school, clubs etc.) new institutions as alternatives to the traditional ones were founded particularly in western countries.

For example the opening of Armenological departments at universities, where Armenians gather. In case of non-Armenian colleges, where Armenian pupils make up a considerable number, the headmasters making concessions for the parents, effectuate Armenian language courses. In itself being a positive phenomenon, these novelties cannot anyway substitute the classic institutions.

Key words - Armenian Diaspora, national identity, preservation of the Armenian identity, repatriation.